

تدوین مولفه‌های فرهنگ شهروندی در حیطه‌های هویت ملی و جهانی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی*

بدری شاه طالبی، آذر قلی زاده، سعید شریفی

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی مولفه‌های فرهنگ شهروندی در حیطه هویت ملی و هویت جهانی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش مشتمل بر کلیه اعضای هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی منطقه ۴ دانشگاه‌های دولتی یزد، اصفهان، تهران، مشهد و شیراز در رشته‌های علوم تربیتی، جامعه‌شناسی و روانشناسی بالغ بر ۲۸۳ نفر بوده است. از بین جامعه آماری با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی در نرم افزار اکسل تعداد ۱۰۳ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شدند. ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر پرسشنامه محقق ساخته تدوین مولفه‌های فرهنگ شهروندی در دو حیطه هویت ملی و جهانی با مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت بوده است. برای تعیین روایی ابزار پژوهش از روایی صوری، محتوایی و سازه استفاده گردید. اعتبار ابزار اندازه‌گیری با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰٫۹۵، برآورد شد که حاکی از اعتبار بالای ابزار اندازه‌گیری است. تجزیه و تحلیل اطلاعات در دو سطح آمار توصیفی شامل (میانگین، انحراف معیار، واریانس) و آمار استنباطی شامل تحلیل عاملی، آزمون T تک متغیره، آزمون خی دو، آزمون تعقیبی LSD برآورد گردید. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که بعد هویت ملی دارای ۲۰ زیر مولفه است که از این میان «ارزش‌گذاری به میراث فرهنگی» با بار عاملی ۰٫۸۱، بیشترین ضریب و مولفه «استفاده از اصطلاحات و ضرب المثلهای فارسی» با بار عاملی ۰٫۳۴، کمترین مقدار را به خود اختصاص داده است. در بعد هویت جهانی بیشترین بار عاملی مربوط به مولفه «آگاهی از نقش خود به عنوان شهروند جامعه جهانی» با بار عاملی ۰٫۷۱ و کمترین بار عاملی مربوط به مولفه «توانایی ارزیابی و نقد مسائل محیطی جهانی» با بار عاملی ۰٫۳۴ بوده است. در بعد هویت ملی و هویت جهانی بین نظرات پاسخگویان با توجه به رشته تخصصی تفاوت وجود داشت. در بعد هویت ملی میانگین پاسخگویان با رشته جامعه‌شناسی در مقایسه با روان‌شناسی بالاتر است. همچنین میانگین نظرات پاسخگویان با رشته علوم تربیتی

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد می باشد.

۱- استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

۲- دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان) (نویسنده مسئول)

Saeed.sharifi2003@gmail.com ، Saeed_sharifi2003@yahoo.com

بالا تر از روان شناسی می باشد. در بعد هویت جهانی میانگین روان شناسی بالاتر از جامعه‌شناسی و علوم تربیتی بالاتر از جامعه‌شناسی بوده است ولی در سایر ابعاد جمعیت‌شناختی بین نظرات پاسخگویان تفاوتی مشاهده نگردید.

کلید واژه ها: فرهنگ، شهروندی، فرهنگ شهروندی، هویت ملی، هویت جهانی

مقدمه

امروزه تمایل کشورها به توسعه و پیشرفت پایدار، فرهنگ و مطالعات فرهنگی را به یکی از مهم‌ترین موضوعات پژوهشی تبدیل کرده است؛ فرهنگ شهروندی به عنوان جدیدترین مفهوم دنیای مدرن در بافت نوین زندگی جمعی انسانی که هادی تعاملات پایدار انسانی است از جمله این موضوعات مهم مورد توجه است. فرهنگ شهروندی متأثر از مفهوم فرهنگ و شهروند در طول تاریخ بوده است. در دیدگاه متقدمین مفهوم شهروندی در جایگاه قانونی و با تبعیت مردم از دولت بار می‌یافت در حالی که امروزه فراتر از قانون نمود پیدا کرده و صرفاً تعبیری حقوقی ندارد (کاستلز و دیویدسون^۱، ۱۳۸۲).

فرانویں گرایان بازشناسی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را در شناسایی جایگاه مفهوم فرهنگ و شهروند و به تبع آن فرهنگ شهروندی لازم می‌دانند. از این رو مطالعات شهروندی روند تازه ای می‌گیرد و با بازیابی مفهوم فرهنگ و اهمیت آن در زندگی جمعی شهروندی؛ شکل و روح جدیدی در مطالعات شهروندی دمیده می‌شود (ایزین و ترنر^۲، ۲۰۰۲). شدت توجه به مفهوم شهروندی امروزه به حدی است که نه تنها جایگاه قانونی و حقوق شهروندی بدون هیچ محدودیتی مطالبه می‌شود بلکه مفهوم شهروندی مفهومی چند بعدی می‌گردد (جانوسکی و گران^۳، ۲۰۰۲).

سبک کلی زندگی به عنوان تعبیر مورد توافق اکثر متخصصین (بنیانیان، ۱۳۸۶؛ اندرسون و همکاران^۴، ۲۰۰۲) فرهنگ شهروندی را به عنوان سبک زندگی انسان در قالب سوژه شهروند در بافت شهری و متأثر از نیازهای حال و آینده چنان تعریف می‌کند که با پیوند خوردن مفهوم رفاه اجتماعی با جایگاه شهروندی (روح^۵، ۲۰۰۲)، کلیه شئون زندگی جمعی در قالب فرهنگ شهروندی شدیداً متأثر از تعبیر مفهوم رفاه می‌شود.

¹ Casteles and Davidson

² Isin. Engin F. and Turner. Bryan S.

³ Thomas janoski and brian gran

⁴ Anderson et al

⁵ Maurice roche

فرهنگ پدیده‌ای اکتسابی، انتقال‌پذیر، پویا و آموختنی است به واسطه همین ویژگی‌ها، فرهنگ شهروندی را می‌توان قابلیت اکتسابی و توانایی غیرغریزی انسانی تعریف کرد که شکل‌دهنده به سبک کلی زندگی و هادی تعاملات او با دیگران باشد. اگر در گذشته فرهنگ تنها گره خورده با مفهوم گذشته بود امروز فرهنگ با زمان معنا می‌یابد، لذا دیگر نمی‌توان فرهنگ را صرفاً از یک بعد تاریخی نگریست (هرناندز و مایر^۱، ۱۳۸۷). چرا که در هزاره سوم، دست آوردهای تمدن تکنولوژیکی جایگاه فرهنگ شهروندی را با مفاهیمی چون، فن آوری، سواد رسانه‌ای، جهانی شدن و چند فرهنگ‌گرایی متحول ساخته و تعبیر جدیدی از فرهنگ شهروندی را شکل داده است. پس فرهنگ شهروندی را نمی‌توان صرفاً به حفظ موارث فرهنگی محدود کرد. چرا که علاوه بر تعهد نسبت به گذشته، مسئولیت تربیت نسل آینده نیز تعهد آور است (قائدی، ۱۳۸۵).

کشورها امروزه از یک سو در چندراهی انتخاب میان میراث فرهنگی و تمایل به گذشتگان و از دیگر سو میل به پیوند های فراملی بایستی ضرورتاً دست به انتخاب بزنند به گونه‌ای که در این انتخاب علاوه بر توجه به اراده عمومی^۲، کنش احساسی^۳، حقوق فرهنگی جمعی^۴، سیاست شمول^۵، چند فرهنگ‌گرایی^۶ (یونگ^۷، ۱۹۹۰؛ کامیلکا^۸، ۱۹۹۵) به نقل از کاستلز و همکاران، ۱۳۸۲) و پذیرش چالش‌های مواجه شدن با جهانی شدن و اشکال ارتباطی هزاره سوم، میراث چندین ساله خویش را نه تنها از دست نداده بلکه غنی‌تر و پربارتر به دست آیندگان بسپارند.

به نظر می‌رسد رویکرد سومی که بتواند با در نظر گرفتن مفاهیم موارث فرهنگی زمینه تعاملات فرامرزی و آشنایی با دیگر فرهنگ‌ها را فراهم کند خواهد توانست گام موثری در جهت حفظ پیوستگی تاریخی از یک سو و پاسخ‌گویی به نیازهای زندگی انسانی بردارد. درک نیازها و اولویت های زندگی انسانی از یک سو و وابستگی تام توسعه و تحول درون‌زای یک کشور به تربیت انسانی از سوی دیگر، فرهنگ شهروندی را که محصولی انسان ساخت و انسان‌ساز است به مهم‌ترین

¹ Hernandez and Mayer

² General will

³ Romantically inspired

⁴ Collective cultural right

⁵ Politics of inclusion

⁶ Multicultural citizenship

⁷ Young

⁸ Camilka

چالش کشورها برای تربیت نسل آینده مبدل ساخته است. موضوعی که توانایی خلق و بسط هویت فردی و جمعی را در بافت‌های گوناگون زندگی انسانی دارد.

شهروندی از یک سو به شهر با هویت شهری تعلق دارد و از دیگر سو با هویت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی رابطه مستقیم دارد (کاستلز و همکاران، ۱۳۸۲؛ روح، ۲۰۰۲؛ گروسمن^۱، ۲۰۰۰؛ جانوسکی و همکاران، ۲۰۰۲) این واقعیت را نیز سیر تاریخی مفهوم فرهنگ شهروندی نشان می‌دهد. در نظر فرانویین گرایان انواع شهروندی با هویت‌های گوناگون از جمله شهروند بوم شناختی^۲ (کورتین^۳، ۲۰۰۲) شهروند جنسی^۴، شهروند ناهمگن^۵ (متمایز)، شهروند چندفرهنگی^۶، شهروند بومی^۷ (ایزین و ترنر^۸، ۲۰۰۲) و شهروند جهانی (جهان‌نودی)^۹ (لینکلتر^{۱۰}، ۲۰۰۲) شکل می‌گیرد همچنین شکل‌گیری انواع شهروند با حقوق و جایگاه‌های متمایز از هم چون شهروند اقتصادی و ودویز^{۱۱} (۲۰۰۲) شهروند اجتماعی روح^{۱۲} (۲۰۰۲). شهروند فرهنگی استیونسون^{۱۳} (۲۰۰۳) ضرورتاً فرهنگ شهروندی را متأثر از معنای خاص خود می‌کند.

آنچه از تعریف فرهنگ شهروندی به‌عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌ها، نگرش‌ها و قوانین مشترک بنیادی که در بردارنده احساس تعلق، تعهد و احترام به میراث مشترک و تشخیص حقوق و تعلقات شهروندی است (فاطمی‌نیا، ۱۳۸۶). بیانگر تعلق^{۱۴} و تعهد^{۱۵} به سازه‌ها و عناصر یکپارچه سازی (میراث مشترک) است که می‌توان از آن تعبیر به هویت^{۱۶} کرد (ابولحسنی، ۱۳۸۶).

¹ David Grossman

² Biological citizenship

³ Deane Curtin

⁴ Sexual citizenship

⁵ Heterogeneous citizenship

⁶ Multicultural citizenship

⁷ Native citizenship

⁸ Isin and turner

⁹ Cosmopolitanism

¹⁰ Andrew Linklater

¹¹ Anthony woodiwiss

¹² Maurice roche

¹³ Stevenson

¹⁴ Belonging

¹⁵ Commitment

¹⁶ Identity

هویت مجموعه‌ای از خصایص یک شخص یا احساس درونی تعریف شده است. احساس هویت مجموعه متفاوتی از احساسات شامل احساس وحدت، احساس هم‌سازی، احساس تعلق، احساس ارزش، احساس استقلال و احساس اعتماد سازمان‌یافته بر محور اراده موجود می‌باشد (صالحی امیری، ۱۳۸۸).

هویت در پاسخ به سوال «من کیستم؟» مطرح می‌شود و از کیستی من فردی آغاز و به کیستی مای جمعی ختم می‌شود، از جهت عملیاتی هویت در پاسخ مطمئن و متقاعدکننده فرد به اینکه بداند جایگاه و منزلت او دقیقاً چیست و چه تعریفی دارد؟ آگاه باشد که چه پیوندها، رشته و ارتباطاتی او را به خود و جهان خارج خود متعلق می‌سازد، درک کند که چه نقش‌ها و وظایف و مسئولیت‌هایی در قبال خود و دیگران دارد؟ نسبت به توقعاتش از خود و دیگران شناخت واقع بینانه‌ای بدست آورد و در نهایت نسبت خود را با گذشته، حال و آینده بداند معنا می‌یابد (شرفی، ۱۳۸۶). به طور کلی هویت تصویر متمایزکننده یک وجود^۱ از یک وجود دیگر است.

یکی از انواع هویت‌های اجتماعی هویت ملی است که در عرصه تجلی هویت خانوادگی، قومی، محلی و شهری است. عناصر اصلی شکل دهنده هویت یک ملت را می‌توان به دو بخش محتوایی و صوری تقسیم نمود، بعد محتوایی عناصری مثل فکر، اعتقاد و فرهنگ و بعد صورت، نژاد، جغرافیا و تاریخ را شامل می‌شود، این دو بعد به واقع از یکدیگر قابل تفکیک نیستند و آنچه‌ان در هم تنیده شده اند که در کل ملیت یک جامعه را تشکیل می‌دهند (نامدار، ۱۳۸۱).

از دیگر ابعاد هویت‌های اجتماعی می‌توان به هویت جهانی اشاره کرد. هویت جهانی با فرآیند جهانی شدن معنا می‌یابد فرآیندی که به جرات می‌توان گفت تمامی عرصه‌های زندگی انسانی را تحت تاثیر قرار داده است. جهانی شدن به عنوان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های وضعیت بشری در جهان معاصر در نظر گرفته می‌شود. شهروند از منظر جهانی شدن واجد دو معنای کلی متفاوت است؛ معنای اول معلول ادغام اقتصادهای ملی در اقتصاد جهانی است و دیگری به معنای توسعه یافتن شهروندی‌های محلی در عرصه جهانی است؛ در مطالعات شهروندی فرآیند جهانی شدن برای توصیف رواج سریع فناوری‌های جدید اطلاعاتی و تسهیل در اشاعه ارزش‌های فرهنگی، ظهور یک اقتصاد جهانی فراملی، شکل‌گیری اقتصادهای منطقه‌ای در کنار بازارهای دولت-ملی، توسعه

^۱ Personality

نهادها، و هنجارهای فراملی، اهمیت حقوق بشر و دموکراسی به عنوان هنجارهایی برای حکومت جهانی، ایجاد یک تعهد جهانی نسبت به ارزش‌های مشترک و معیارهای ناظر بر خیر در نتیجه دگرگونی اطلاعات جهانی و آگاهی میان فرهنگی بکار می‌روند (کاستلز و همکاران، ۱۳۸۲).

تحقیقات صورت گرفته در حوزه آموزش فرهنگ شهروندی در داخل و خارج تحت عنوان مطالعات شهروندی با مولفه‌های گوناگون صورت پذیرفته است، که تا حدودی نشان‌دهنده مسیر حرکت آینده بشر بوده است.

مطالعه رضا عاملی در حوزه دین و جهانی شدن (۱۳۸۰)، فتحی و همکاران در حوزه ویژگی‌های شهروندی (۱۳۸۵)، افتخارزاده در مدل شهروند حرفه‌ای در هزاره سوم (۱۳۸۳)، آشتیانی و همکاران با مولفه‌های شهروندی در حیطه هویت ملی، جهانی، ارزش‌ها و هنجارها و آموزه‌های دینی (۱۳۸۵)، فاطمی‌نیا و ارائه مثلث فرهنگ شهروندی و تعامل با حاکمیت و سازمان‌ها (۱۳۸۶)، کاووسی و کفاشی در حوزه فرهنگ شهروندی و امکانات شهری (۱۳۸۷)، مدانلو در حیطه‌ها و مولفه‌های آموزش شهروندی در کتب دوره راهنمایی (۱۳۸۷) تارودی‌زاده در حوزه هویت ملی (۱۳۸۸) و قلتاش در حوزه نقد و بررسی رویکردهای تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران و ارائه طرح برنامه درسی تربیت شهروند (۱۳۸۸) از جمله پژوهش‌های داخلی در حیطه شهروندی است که هر یک مولفه‌های گوناگونی را مورد توجه قرار داده است. پژوهش‌های سلوین^۱ (۲۰۰۲)، پانگل و پانگل^۲ (۲۰۰۲)، استارکی^۳ (۲۰۰۳) به نقل از قلتاش، (۱۳۸۸)، در حیطه حوادث، رویدادها و تحولات جهانی و شهروندی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی و اجتماعی، صلاحیت‌های فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات چوودو^۴ (۲۰۰۵) در حیطه درک مفهوم شهروندی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی در آمریکا، هت و تیلی^۵ (۲۰۰۵) در حیطه هویت ملی و یونسکو^۶ در حیطه تنوع فرهنگی و هویت جهانی (۲۰۱۰a) نیز از جمله پژوهش‌های خارجی انجام شده در حوزه پژوهش‌های شهروندی می‌باشد. همان‌طور که اشاره شده اکتسابی و پویابودن فرهنگ به عنوان ویژگی منحصر بفرد می‌تواند میراث فرهنگی هویت‌ساز را به عنوان مهم‌ترین وجه تمایز در مطالعات فرهنگ شهروندی مطرح

¹ Starki

² Pangle L S, Pangle I L

³ Selwyn

⁴ Chiodo J.J. Lisa

⁵ Heath A F, Tilley J R

⁶ UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization)

سازد رویکرد گره خورده به گذشته تحت قالب رویکرد محافظه کارانه معتقد است نسل حاضر نماینده انتقال میراث فرهنگی نسل پیشین به نسل پسین است. حال آنکه در رویکرد پویا همه فلسفه‌ها، ایدئولوژی‌ها از جمله آموزش شهروندی متکی بر فرهنگ است و چون فرهنگ فرآیندی پویا و پیوسته در حال توسعه و تغییر است پس انسانها قادرند فرهنگ را به گونه‌ای تغییر دهند که منجر به اعتلای انسانی گردد (قلتاش، ۱۳۸۸).

فرهنگ شهروندی امروزه از دبستان تا دانشگاه در اکثر کشورها در قالب محتوای آموزشی ارائه می‌گردد (شیخی، ۱۳۸۷). توجه به دانش‌آموزان دوره راهنمایی به واسطه ویژگی‌های خاصی چون نیاز به دانستن تفاوت‌های خود با دیگران (هویت)، آغار بحران هویتی، تمایل به استقلال و اتکای به خویش، تمایل به کشف محیط و درک غیر (هویت‌غیر)، تمایل به تشریک مساعی، افزایش اوقات فراغت آنها را نیازمند آموزش‌های خاص می‌کند (صافی، ۱۳۷۱). به اعتقاد یونسکو در آموزش‌های فرهنگ شهروندی برای کودکان و نوجوانان امروزه باید بر نکاتی تاکید کرد از جمله آن آشنا کردن دانش‌آموزان با مهارت‌های شهروندی از طریق عضویت در انجمن‌های غیردولتی، درک تفاوت‌های فرهنگی و احترام به دیگر فرهنگ‌ها است. از آنجا که تفکر جهانی شهروند در نهایت منجر به عضویت در جامعه جهانی می‌گردد در سطح جهانی بایستی دانش‌آموزان با مفاهیم حقوق بشر آشنا شود؛ مسائل و مشکلات جهانی را یاد بگیرد و بتواند آنها را درک کند (یونسکو، ۲۰۱۰a).

با توجه به اینکه امروزه محتوای اصول نظام شهروندی در بسیاری از کشورها در قالبی برنامه ریزی شده به شهروندان منتقل می‌شود و مهم‌ترین کارکرد آموزش فرهنگ شهروندی کاهش آسیب‌های اجتماعی قلمداد می‌گردد و با توجه به کاستی آموزش‌های ارائه شده در این زمینه به خصوص در دوره حساس راهنمایی مقاله حاضر به تدوین مولفه‌های فرهنگ شهروندی در دو حیطه هویت ملی و جهانی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی پرداخته است.

سوالات پژوهش

- ۱- فرهنگ شهروندی در بعد هویت ملی از چه مولفه‌هایی تشکیل شده است؟
- ۲- فرهنگ شهروندی در بعد هویت جهانی از چه مولفه‌هایی تشکیل شده است؟
- ۳- درجه تناسب مولفه‌های تدوین شده از دیدگاه متخصصین تا چه اندازه است؟

۴- آیا بین نظرات پاسخگویان بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی (سن، جنس، سابقه، حیطه فعالیت، مرتبه دانشگاهی، رشته دانشگاهی) در خصوص ابعاد فوق تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

روش

روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع پیمایشی بود. ابزار اندازه‌گیری پژوهش پرسشنامه محقق ساخته بر اساس طیف ۵ درجه‌ای لیکرت بود که اعتبار صوری آن براساس نظر متخصصین موضوعی و پیشینه تحقیق تایید و اعتبار سازه آن با استفاده از تحلیل عاملی تایید گردید. همچنین پایایی ابزار پژوهش با استفاده از آلفای کرونباخ با ضریب ۰/۹۵ مورد تایید قرار گرفت که نشان‌دهنده اعتبار بالای ابزار می‌باشد. جامعه آماری در این پژوهش کلیه متخصصان موضوعی از اساتید دانشگاه‌های آزاد منطقه چهار، دانشگاه تهران، شیراز و اصفهان در رشته‌های جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و روان‌شناسی به تعداد ۲۸۳ نفر بوده‌اند. در این پژوهش براساس فرمول تعیین حجم نمونه تعداد ۱۰۳ نفر به روش تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم برای شرکت در پژوهش حاضر انتخاب شدند. پرسشنامه به صورت دستی و همچنین از طریق سامانه پست الکترونیکی در اختیار متخصصین قرار گرفت. در این پژوهش از تحلیل عاملی^۱ برای پی بردن به اجزاء زیر بنایی مولفه‌های اصلی استفاده شده است. از آزمون‌های کیزر مایر اولکین^۲ جهت بررسی کفایت تعداد نمونه و همچنین از آزمون کروی بارلت^۳ جهت بررسی معنی‌داری همبستگی داده‌ها (با ضریب خی دو بررسی می‌شود) استفاده گردید. از آزمون تعقیبی^۴ ال اس دی^۵ به منظور بررسی جزئیات این که تفاوت در مورد کدام یک از گروه‌ها معنادار است استفاده شده است.

یافته‌ها

الف: یافته‌های توصیفی

در پاسخ به سوال ۱ و ۲ پژوهش که فرهنگ شهروندی در دو حیطه هویت ملی و جهانی از چه مولفه‌های تشکیل شده است؛ جدول ۱ مولفه‌های تدوین شده در دو حیطه هویت ملی و هویت جهانی و و مقادیر اختصاص یافته به هر یک از آنها را نشان می‌دهد.

¹ Factor analysis

² Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)

³ Bartlett's Test of Sphericity

⁴ Post hoc test

⁵ LSD

جدول ۱. توزیع فراوانی نظر پاسخگویان، انحراف معیار و میانگین بر حسب زیر مولفه های موجود

میانگین	انحراف معیار	مقادیر			کاملاً موافق	کاملاً موافق	زیر مولفه‌های هویت ملی
		کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر			
4.7600	.66848	۰,۰۲	*	۰,۰۱	۰,۱۴	۰,۸۳	۱. تاکید بر نقش زبان فارسی
4.8000	.53182	*	۰,۰۲	*	۰,۱۴	۰,۸۴	۲. تاکید بر آداب و رسوم
4.4800	.93722	۰,۰۳	۰,۰۳	۰,۰۴	۰,۲۳	۰,۶۷	۳. تاکید بر پذیرش تکثر اقلیتها
4.6000	.85280	*	۰,۰۷	۰,۰۳	۰,۱۳	۰,۷۷	۴. تاکید بر حفظ شخصیت ایرانی- اسلامی
4.3200	.70896	*	۰,۰۳	۰,۰۵	۰,۴۹	۰,۴۳	۵. تاکید بر فرهنگ شرقی
4.4600	.80929	۰,۰۲	۰,۰۲	۰,۰۲	۰,۳۶	۰,۵۸	۶. تاکید بر روابط مبتنی بر مشارکت فرد و جامعه
4.4300	.79462	۰,۰۲	*	۰,۰۷	۰,۳۵	۰,۵۶	۷. احساس تعلق به کشور
4.4900	.82260	۰,۰۲	۰,۰۲	۰,۰۳	۰,۳۱	۰,۶۲	۸. تاکید بر همبستگی ملی
4.0400	1.15400	۰,۰۱	۰,۱۶	۰,۱	۰,۲۴	۰,۴۹	۹. آگاهی بخشی در مورد گذشته تاریخی
4.4000	.82878	*	۰,۰۶	۰,۰۴	۰,۳۴	۰,۵۶	۱۰. آگاهی از وقایع جاری و روزمره
4.5100	.57726	*	*	۰,۰۴	۰,۴۱	۰,۵۵	۱۱. وطن دوستی
4.2100	.86801	۰,۰۱	۰,۰۵	۰,۰۸	۰,۴۴	۰,۴۲	۱۲. آشنایی با قهرمانان ملی
4.3400	.71379	۰,۰۱	*	۰,۰۸	۰,۴۶	۰,۴۵	۱۳. ایجاد گرایش مثبت به تاریخ ملی
4.0500	1.01876	۰,۰۴	۰,۰۵	۰,۱	۰,۴۴	۰,۳۷	۱۴. ارزش گذاری به میراث فرهنگی
4.2300	.86287	۰,۰۲	۰,۰۲	۰,۱	۰,۴۳	۰,۴۳	۱۵. تمایل به استفاده از نام های ایرانی
4.4200	.75452	۰,۰۱	*	۰,۰۴	۰,۴۲	۰,۵۲	۱۶. احترام به پرچم
4.3200	.77694	*	۰,۰۵	۰,۰۴	۰,۴۵	۰,۴۶	۱۷. احترام به سرود ملی
4.3500	.96792	۰,۰۲	۰,۰۷	۰,۰۲	۰,۳۲	۰,۵۷	۱۸. تمایل به انتخاب ایران به عنوان محل سکونت
3.9000	.89330	*	۰۰۲.	۰,۲۷	۰,۳۸	۰,۲۹	۱۹. تمایل به استفاده از غذا های ایرانی
4.6000	.58603	*	*	۰,۰۵	۰,۳۰	۰,۶۵	۲۰. استفاده از ضرب المثلهای و اصطلاحات فارسی

میانگین	مقادیر					زیر مولفه های هویت جهانی	
	انحراف معیار	کاملا مخالف	مخالف	بی نظر	موافق		کاملا موافق
4.1900	.98160	۰,۰۲	۰,۰۴	۰,۱۶	۰,۲۹	۰,۴۹	۱. آگاهی از مناسبات جهانی
4.5800	.74101	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۶	۰,۲۳	۰,۶۹	۲. آگاهی از نقش خود به عنوان شهروند جامعه جهانی
4.2700	.83913	۰,۰۱	۰,۰۲	۰,۱۳	۰,۳۷	۰,۴۷	۳. توانایی شنود موثر نظرات دیگران
4.5400	.55814	*	*	۰,۰۳	۰,۴۰	۰,۵۷	۴. آشنایی با برنامه های مربوط به توسعه و تحول جهانی
4.0800	.93937	۰,۰۱	۰,۰۴	۰,۲۲	۰,۳۲	۰,۴۱	۵. کمک به حل مسائل جهانی
4.6900	.61455	۰,۰۱	*	۰,۰۲	۰,۲۳	۰,۷۴	۶. آشنایی با انجمنهای جهانی
4.2100	.89098	۰,۰۱	۰,۰۳	۰,۱۶	۰,۳۴	۰,۴۶	۷. تاکید بر فرهنگ انتقادی
4.6400	.67450	۰,۰۱	*	۰,۰۵	۰,۲۲	۰,۷۲	۸. گسترش فرهنگ تجزیه و تحلیل مسائل جهانی
4.7000	.61134	*	*	۰,۰۲	۰,۲۲	۰,۷۵	۹. آموزش فرهنگ مشارکت در مسائل جهانی
4.5900	.69769	*	۰,۰۲	۰,۰۶	۰,۲۳	۰,۶۹	۱۰. برانگیختن حس همدردی های بشری
4.6700	.63652	*	۰,۰۲	۰,۰۳	۰,۲۱	۰,۷۴	۱۱. کالبد شکافی فرهنگها(وجوه افتراق و تشابه با فرهنگ ایرانی)
4.7200	.56995	*	۰,۰۱	۰,۰۳	۰,۱۹	۰,۷۷	۱۲. توانایی ارزیابی و نقد مسائل محیطی جهانی
4.7300	.63333	۰,۰۱	*	۰,۰۴	۰,۱۵	۰,۸۰	۱۳. آشنایی با مبانی فرهنگ حقوق بشر
4.5900	.69769	*	۰,۰۳	۰,۰۳	۰,۲۶	۰,۶۸	۱۴. توسعه و انتقال عقاید و دیدگاههای خود از جهان جهانی
4.6800	.61759	۰,۰۱	*	۰,۰۳	۰,۲۴	۰,۷۳	۱۵. ترجیح عضویت در خانواده جهانی
4.5300	.57656	*	*	۰,۰۴	۰,۳۹	۰,۵۷	۱۶. تاکید بر نگرش سیستمی به جهان
4.3100	.95023	۰,۰۱	۰,۰۶	۰,۱	۰,۲۷	۰,۵۶	۱۷. توانایی تشخیص تفاوت های ملی و جهانی

از میان میانگین‌ها و انحراف از معیار جدول فوق مولفه شماره ۲ با عنوان «تاکید بر آداب و رسوم» بیشترین میانگین (۴,۸) و کم‌ترین انحراف معیار (۵,۳) و مولفه شماره ۱۹ با عنوان «تمایل به استفاده از غذاهای ایرانی» کم‌ترین میانگین (۳,۹) را داراست. جدول مذکور نشان می‌دهد مولفه شماره ۱۹ با عنوان «آگاهی بخشی در مورد گذشته تاریخی» بیشترین انحراف معیار (۱,۱) را داراست. در بخش هویت جهانی از میان میانگین‌ها و انحراف از معیار جدول شماره ۱- مولفه شماره ۱۳ با عنوان «آشنایی با مبانی فرهنگ حقوق بشر» بیشترین میانگین (۴,۷۳) و مولفه شماره ۱ با عنوان «آگاهی از مناسبات جهانی» کم‌ترین میانگین (۴,۱) و بیشترین انحراف از معیار (۰,۹۸) را داراست. جدول مذکور نشان می‌دهد مولفه شماره ۴ با عنوان «آشنایی با برنامه‌های مربوط به توسعه و تحول جهانی» کم‌ترین انحراف معیار (۰,۵۵) را به خود اختصاص داده است.

ب: یافته‌های استنباطی

در پاسخ به سوال ۱ و پژوهش که فرهنگ شهروندی در دو حیطه هویت ملی و جهانی از چه مولفه‌های تشکیل شده است؛ جدول شماره ۲- مولفه‌های تدوین شده در دو حیطه هویت ملی و هویت جهانی و مقادیر اختصاص یافته به هر یک از مولفه‌ها و جداول ۴ و ۵ کفایت نمونه‌ها. همبستگی بین مولفه‌های تدوین شده را نشان می‌دهد.

جدول ۲. بار عاملی در زیر مولفه‌های تشکیل دهنده هویت ملی

بار عاملی	زیر مولفه‌های هویت ملی
۰,۶۷۵	۱. تاکید بر نقش زبان فارسی
۰,۳۶۶	۲. تاکید بر آداب و رسوم
۰,۶۶۶	۳. تاکید بر پذیرش تکثر اقلیتها
۰,۶۴۲	۴. تاکید بر حفظ شخصیت ایرانی - اسلامی
۰,۵۵۴	۵. تاکید بر فرهنگ شرقی
۰,۶۶۸	۶. تاکید بر روابط مبتنی بر مشارکت فرد و جامعه
۰,۶۷۲	۷. احساس تعلق به کشور
۰,۷۴۲	۸. تاکید بر همبستگی ملی
۰,۷۴۶	۹. آگاهی بخشی در مورد گذشته تاریخی
۰,۶۰۶	۱۰. آگاهی از وقایع جاری و روزمره
۰,۶۵۷	۱۱. وطن دوستی
۰,۶۴۹	۱۲. آشنایی با قهرمانان ملی

۰,۵۶۱	۱۳. ایجاد گرایش مثبت به تاریخ ملی
۰,۸۱۰	۱۴. ارزش گذاری به میراث فرهنگی
۰,۷۸۲	۱۵. تمایل به استفاده از نام های ایرانی
۰,۶۸۵	۱۶. احترام به پرچم
۰,۶۴۲	۱۷. احترام به سرود ملی
۰,۵۴۴	۱۸. تمایل به انتخاب ایران به عنوان محل سکونت
۰,۲۲۵	۱۹. تمایل به استفاده از غذا های ایرانی
۰,۳۴۴	۲۰. استفاده از ضرب المثلهای و اصطلاحات فارسی

یافته های جدول ۲ نشان می دهد که مولفه شماره ۱۴ با عنوان «ارزش گذاری به میراث فرهنگی» با بار عاملی ۰,۸۱، بیشترین بار عاملی را در میان مولفه های موجود داراست. این در حالی است که مولفه شماره ۱۹ با عنوان «استفاده از ضرب المثلهای و اصطلاحات فارسی» با بار عاملی ۰,۳۴، کمترین بار عاملی را در میان مولفه های موجود دارد همچنین مولفه شماره ۱۹ با عنوان «تمایل به استفاده از غذاهای ایرانی» با بار عاملی کم تر از ۳ و معادل ۰,۲۲، از مجموع زیر مولفه های هویت ملی حذف گردیده است.

جدول ۳. بار عاملی در زیر مولفه های تشکیل دهنده هویت جهانی

بار عاملی	زیر مولفه های هویت جهانی
۰,۵۰۵	۱. آگاهی از مناسبات جهانی
۰,۷۱۶	۲. آگاهی از نقش خود به عنوان شهروند جامعه جهانی
۰,۲۲۷	۳. توانایی شنود موثر نظرات دیگران
۰,۲۱۲	۴. آشنایی با برنامه های مربوط به توسعه و تحول جهانی
۰,۵۷۳	۵. کمک به حل مسائل جهانی
۰,۴۸۷	۶. آشنایی با انجمنهای جهانی
۰,۴۶۶	۷. تاکید بر فرهنگ انتقادی
۰,۶۳۱	۸. گسترش فرهنگ تجزیه و تحلیل مسائل جهانی
۰,۵۶۶	۹. آموزش فرهنگ مشارکت در مسائل جهانی
۰,۰۹۱	۱۰. برانگیختن حس همدردی های بشری
-۰,۰۱۵	۱۱. کالبد شکافی فرهنگها (وجوه افتراق و تشابه با فرهنگ ایرانی)
۰,۳۴۰	۱۲. توانایی ارزیابی و نقد مسائل محیطی جهانی
۰,۵۷۴	۱۳. آشنایی با مبانی فرهنگ حقوق بشر
۰,۵۴۶	۱۴. توسعه و انتقال عقاید و دیدگاه های خود از جهان
۰,۶۲۰	۱۵. ترجیح عضویت در خانواده جهانی
۰,۳۸۹	۱۶. تاکید بر نگرش سیستمی به جهان
۰,۲۸۱	۱۷. توانایی تشخیص تفاوت های ملی و جهانی

یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد که بیشترین بار عاملی مربوط به مولفه شماره ۲ با عنوان «آگاهی از نقش خود به عنوان شهروند جامعه جهانی» با بار عاملی ۰,۷۱، با بیشترین ضریب و مولفه ۱۲ «توانایی ارزیابی و نقد مسائل محیطی جهانی» با بار عاملی ۰,۳۴، به عنوان کم‌ترین بار عاملی انتخاب گردیده است. جدول (۴-۱۴) همچنین نشان می‌دهد که مولفه‌های ۱۷-۱۱-۱۰-۳ و ۴ به ترتیب با بارهای عاملی ۰,۲۸، ۰,۱۵، ۰,۰۹، ۰,۲۲ و ۰,۲۱ از مجموع مولفه‌های هویت جهانی حذف شدند.

جدول ۴. آزمون KMO و بار تلت در حیطه هویت ملی

مقیاس تناسب نمونه گیری KMO		۰,۷۹۸
آزمون کروی بار تلت	خی دو	۱۳۵۶,۲۰۷
	درجه آزادی	۱۹۰

نتایج جدول شماره ۴ بیانگر آن است که مقدار KMO در بعد هویت ملی برابر ۰/۷۹ و نشان دهنده کفایت نمونه‌گیری بوده است. همچنین نتایج آزمون خی دو نشان می‌دهد که امکان انجام تحلیل عامل بر روی مولفه‌های هویت ملی وجود داشته است.

جدول ۵. آزمون KMO و بار تلت در حیطه هویت جهانی

مقیاس تناسب نمونه گیری KMO		۰,۷۱۱
آزمون کروی بار تلت	خی دو	۳۳۹,۲۱۳
	درجه آزادی	۵۵

نتایج جدول شماره ۵- بیانگر آن است که مقدار KMO در بعد هویت جهانی برابر ۰/۷۱ و نشان دهنده کفایت نمونه‌گیری بوده است. همچنین نتایج آزمون خی دو نشان می‌دهد که امکان انجام تحلیل عامل بر روی مولفه‌های هویت جهانی وجود داشته است. در پاسخ به سوال سوم پژوهش که درجه تناسب مولفه‌های تدوین شده از دیدگاه متخصصین تا چه اندازه است؟ جدول ۶- نشان دهنده میانگین نمره تناسب مولفه‌ها و مقایسه با میانگین فرضی ۳ است.

جدول ۶. مقایسه میانگین نمره تناسب مولفه‌ها با میانگین فرضی ۳

مقادیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای میانگین
هویت ملی	۱۰۰	۴,۳۸۵	۰,۵۱۴	۰,۰۵۱
هویت جهانی	۱۰۰	۴,۵۱۲	۰,۳۶۲	۰,۰۳۶

نتایج جدول ۶ نشان می‌دهد که در دو بعد هویت ملی و جهانی مشاهده شده مثبت و در سطح $p < 001$ معنادار بوده است. بنابراین در هر دو حیطة مولفه‌های مطرح شده از نظر متخصصین از تناسب بالایی برخوردار بوده اند.

در پاسخ به سوال چهارم پژوهش که تفاوت نظرات پاسخگویان براساس ویژگی‌های جمعیت شناختی (سن، جنس، سابقه، حیطة فعالیت، مرتبه دانشگاهی، رشته دانشگاهی) در خصوص ابعاد فوق چگونه است؟

نتایج تحلیل‌های آماری نشان داده است که تنها تفاوت بین نظرات پاسخ‌دهندگان برحسب رشته دانشگاهی است. جدول ۷ نتایج محاسبات را در این خصوص نشان می‌دهد.

جدول ۷. خلاصه محاسبات تحلیل واریانس برای مقایسه میانگین نظرات گروهها

حیطة ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار F محاسبه شده	سطح معناداری
هویت ملی	۲/۹۴۶	۲	۱/۴۷	۶/۱۵	۰/۰۰۳
هویت جهانی	۰/۸۶۳	۲	۰/۴۳۲	۳/۴۵۵	۰/۰۳۶
هنجارها	۰/۱۳۸	۲	۰/۰۶۹	۰/۴۳۷	۰/۶۴۸
آموزه‌های دینی	۰/۴۶۷	۲	۲/۳۳	۱/۰۲۱	۰/۳۶۸
شهروند	۱/۰۰۴	۲	۰/۵۰۲	۱/۹۰۸	۰/۱۵۴
الکترونیک					
ارزش‌ها	۱/۱۳۶	۲	۰/۵۶۸	۲/۵۰۲	۰/۰۸۷

با توجه به سطح معناداری نتایج جدول فوق نشان می‌دهد که در F محاسبه شده در سطح $(p < 0.05)$ برای دو مولفه هویت ملی و هویت جهانی معنادار است. برای تعیین جزئیات این معناداری از آزمون‌های تعقیبی به شکل زیر استفاده می‌شود.

جدول ۸. آزمون تعقیبی LSD جهت تعیین معناداری رشته تحصیلی و مولفه‌های هویت ملی و

جهانی				
متغیر وابسته	رشته اول	رشته های دوم	تفاوت میانگین	سطح معناداری
هویت ملی	جامعه شناسی	روانشناسی	*۰,۳۲۴	۰,۰۰۵
	روانشناسی	علوم تربیتی	-۰,۰۴۸۲	۰,۷۴۵
هویت جهانی	روانشناسی	جامعه شناسی	*-۰,۳۲۴	۰,۰۰۵
	علوم تربیتی	علوم تربیتی	*-۰,۳۳۷۲	۰,۰۰۶
هویت جهانی	علوم تربیتی	جامعه شناسی	۰,۰۴۸۲	۰,۷۴۵
	جامعه شناسی	روانشناسی	*۰,۳۷۲	۰,۰۰۶
هویت جهانی	جامعه شناسی	روانشناسی	*-۰,۱۹۵	۰,۰۲۰
	روانشناسی	علوم تربیتی	*-۰,۲۳۵	۰,۰۳۲
هویت جهانی	روانشناسی	جامعه شناسی	*۰,۱۹۵	۰,۰۲۰
	علوم تربیتی	علوم تربیتی	-۰,۳۷۰	۰,۷۰۱
هویت جهانی	علوم تربیتی	جامعه شناسی	*۰,۲۳۲	۰,۰۳۲
	روانشناسی	روانشناسی	۰,۰۳۷۰	۰,۷۰۱

نتایج جدول ۸ نشان دهنده آن است که در بعد هویت ملی بین نظرات پاسخگویان با توجه به رشته تخصصی تفاوت وجود دارد و میانگین پاسخگویان با رشته جامعه‌شناسی در مقایسه با روان‌شناسی بالاتر است. همچنین میانگین نظرات پاسخگویان با رشته علوم تربیتی بالاتر از روان‌شناسی می‌باشد. در بعد هویت جهانی میانگین روان‌شناسی بالاتر از جامعه‌شناسی و در رشته علوم تربیتی میانگین بالاتر از جامعه‌شناسی بوده است. برحسب سن، سابقه تدریس، رتبه دانشگاهی، سابقه کار در حیطه فرهنگ شهروندی بین نظرات پاسخگویان تفاوت معناداری وجود نداشت.

بحث و نتیجه‌گیری

آموزش فرهنگ شهروندی، رویکرد جدیدی است که اکثر کشورهای توسعه‌یافته بدان پرداخته‌اند و نتایج موثر آن بر توسعه پایدار کشور، رفاه و پیشرفت‌های فرهنگی و اجتماعی باعث شده کشورهای در حال توسعه ضرورت آن را درک نموده و برای زمینه تحقق آن را فراهم نمایند. درک شایسته از میراث فرهنگی یک کشور و نیاز نسل‌های حاضر و آینده در پرداختن به این مسئله بسیار اهمیت دارد چرا وابستگی فرهنگ شهروندی به تربیت انسانی است که موجب شکوفایی و توسعه همه جانبه جوامع می‌شود.

پرداختن به مقوله فرهنگ شهروندی به درک درست مسائل اجتماعی و فرهنگی عیدیه‌ای در قالب میراث فرهنگی یک کشور بستگی تام دارد. تطابق محتوا و آموزه‌های فرهنگ شهروندی با ویژگی‌ها و نیازهای یادگیرندگان از یک سو و همسویی با تحولات جهانی و فراملی از دیگر سو می‌تواند ضمن شناخت صحیح توانمندی‌ها و استعدادها، یک نسل زمینه‌تربیت شهروندان آینده را فراهم نماید. در پاسخ باین نیاز پژوهش حاضر به تدوین مولفه‌های فرهنگ شهروندی در دو حیطه هویت ملی و هویت فراملی (جهانی) برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی پرداخته است.

نتایج حاصل از سوال اول پژوهش مبنی بر این که فرهنگ شهروندی در حیطه هویت ملی از چه مولفه‌هایی برخوردار است نشان داد که با توجه به مبانی نظری موجود در حدود بیست مولفه، مولفه‌های هویت ملی در بعد فرهنگ شهروندی را تشکیل می‌دهند. پژوهش‌ها نیز نشان می‌دهد در عصر کنونی هویت ایرانی از سه بعد ایرانیت، اسلامیت و مدرنیت تشکیل می‌شود (کچوئیان، ۱۳۸۶) لذا تاکید بر نقش زبان فارسی، تاکید بر آداب و رسوم، تاکید بر پذیرش تکثر اقلیت‌ها تاکید بر حفظ شخصیت ایرانی - اسلامی و... از جمله مولفه‌های تدوین شده در این بخش می‌باشند.

نتایج حاصل از این سوال پژوهش با پژوهش هت و تیلی، ۲۰۰۵، مدارنو، ۲۰۰۵، طرح‌های یونسکو (۲۰۱۰b)، مطالعه لطف آبادی (۱۳۸۵) همراستا بوده است. احساس تعلق به کشور، تاکید بر نقش زبان، احترام به زبان، مذهب و آداب و رسوم از جمله مولفه‌های مطرح شده در پژوهش هت و تیلی (۲۰۰۵) و مدارنو (۲۰۰۵) می‌باشد. همچنین پژوهش حاضر در ذیل مولفه‌های میزان علاقه به تاریخ ایران، ادبیات و زبان، افتخار به ایرانی بودن، وفاداری به سرزمین، پای بندی به سنت‌ها و مراسمات ملی با پژوهش تارودی زاده (۱۳۸۸) هم راستا می‌باشد. تاکید بر فرهنگ شرقی از جمله مولفه‌های هویت ملی در پژوهش حاضر است که در مطالعات ادوارد سعید (۱۹۹۵) و باها ما (۱۹۹۴) به نقل از بشیریه (۱۳۷۹) و میلنر و همکاران (۱۳۸۵) نیز به آن اشاره شده است. تاکید بر نقش زبان، آشنایی با مفاخر و قهرمانان ملی و تاکید بر آداب و رسوم از مولفه‌های دیگر این پژوهش است که با پژوهش صالحی امیری (۱۳۸۸) هم راستا می‌باشد. نمادهای ملی، اسطوره‌های ملی، آئین‌ها آداب و رسوم در پژوهش آشتیانی و همکاران (۱۳۸۵) است که با پژوهش حاضر هم راستا می‌باشد.

ارزش گذاری به میراث فرهنگی با بار عاملی ۸۱/ نشان می دهد که در بعد هویت ملی این مولفه بیشترین بار عاملی را به خود اختصاص داده است. میراث فرهنگی صرفاً به اشیا و اجسام به جا مانده از گذشتگان بر نمی گردد و شامل رفتار، کردار، دانش ها، هنر ها، علوم و... نیز می شود (رنجبر و ستوده، ۱۳۸۳). در واقع تظاهر مفهوم غیر مادی فرهنگ در بافت مادی و رفتاری فرهنگ است چرا که نمی توان دو بعد مادی و غیر مادی فرهنگ را از هم در واقعیت جدا انگاشت و مفهوم غیر مادی زمانی درک می شود که در بعد مادی تجلی یابد (صالحی امیری و عظیمی دولت آبادی، ۱۳۸۷). از این رو می توان آن را به عنوان مهم ترین مولفه هویت ملی دانست (ابولحسنی، ۱۳۸۶). اهمیت میراث فرهنگی تا بدان حد است که در قالب بعد فرهنگی هویت ملی تجلی یافته و عامل انسجام دهنده و پایدار کننده ابعاد دیگر (اجتماعی، سیاسی، جغرافیایی، تاریخی، مذهبی و...) تلقی می شود و از سوی دیگر زبان، تاریخ و دین را هم می توان جزء این مولفه محسوب نمود (صنیع اجلال، ۱۳۸۴). همچنین مهم ترین مفهوم مورد مناقشه و تعیین کننده دو رویکرد محافظه کارانه و فعال در جریان تربیت شهروندی است (قلناش، ۱۳۸۸). از این رو توجه به آن از اهمیت بالایی برخوردار است که نتیجه این پژوهش موید آن است.

نتایج حاصل از سوال دوم پژوهش یعنی فرهنگ شهروندی در حیطه هویت جهانی از چه مولفه هایی برخوردار است نشان داد که از بین مولفه های تدوین شده در این حیطه مولفه آگاهی از نقش خود به عنوان شهروند جامعه جهانی با بار عاملی ۷۱/ بیشترین ضریب و مولفه آشنایی با برنامه های مربوط به توسعه و تحول جهانی با بار عاملی ۲۱/ کمترین ضریب را به خود اختصاص داده اند. نتایج این بخش از پژوهش با نتایج پژوهش یونسکو (C ۲۰۱۰) میلنر و همکاران (۱۳۸۵) رضا عاملی (۱۳۸۰) آشتیانی و همکاران (۱۳۸۵) همخوانی دارد. در مطالعات انجام شده توسط یونسکو تبدیل شدن به شهروند جهانی و فرا شهروندی به عنوان یکی از زیر مولفه های مهم فرهنگ شهروندی در بعد هویت جهانی مطرح شده است. اختصاص بیشترین بار عاملی به این گویه نشان داد که از نظر پاسخگویان نیز این مولفه دارای درجه اهمیت بسیار بالایی می باشد.

هویت جهانی با فرآیند جهانی شدن، معنا می یابد فرآیندی که به جرات می توان گفت تمامی عرصه های زندگی انسانی را تحت تاثیر قرار داده است در مطالعات شهروندی فرآیند جهانی شدن برای توصیف رواج سریع فناوری های جدید اطلاعاتی و تسهیل در اشاعه ارزش های فرهنگی، ظهور

یک اقتصاد جهانی فراملی، شکل‌گیری اقتصادهای منطقه‌ای در کنار بازارهای دولت-ملی، توسعه نهادها و هنجارهای فراملی، اهمیت حقوق بشر و دموکراسی به عنوان هنجارهایی برای حکومت جهانی، ایجاد یک تعهد جهانی نسبت به ارزش‌های مشترک و معیارهای ناظر بر خیر در نتیجه دگرگونی اطلاعات جهانی و آگاهی میان فرهنگی به کار می‌رود. به اعتقاد کاستلز جهانی شدن انگاره «خودمختاری نسبی»^۱ دولت-ملت را زیر سوال می‌برد و اصل سرزمینی که نقطه پیوند میان قدرت و مکان است را می‌گسلد. همچنین با تضعیف ایدئولوژی حمایت از فرهنگ‌های متمایز ملی و نسبتاً مستقل است. این بدین معناست که اقلیت‌ها و دیگرانی که در قلمرو ملی قرار می‌گیرند نه به عنوان شهروند که به عنوان تبعه محسوب می‌شوند؛ با این حال جهانی شدن فرهنگ ملی، فرهنگ محلی و قومی را تحت‌تاثیر قرار می‌دهد. سومین تاثیر جهانی شدن بر شهروندی جابه‌جایی‌های فراینده و مهاجرت‌ها است که باعث افزایش تنوع فرهنگی، حاشیه‌راندگی^۲ و همچنین اختلاط فرهنگی می‌گردد (۱۳۸۲).

نتایج حاصل از سوال سوم پژوهش مبنی بر تناسب مولفه‌های تدوین شده با اهداف فرهنگ شهروندی از دیدگاه متخصصین نشان داد که t مشاهده شده مثبت و در سطح $p < 001$ معنادار بوده است. بنابراین در هر دو حیطة مولفه‌های مطرح شده از نظر متخصصین از تناسب بالایی برخوردار بوده‌اند.

تعقیب تفاوت معنادار میانگین نظرات در میان دو مولفه هویت جهانی در رشته‌های تخصصی اساتید حاکی از آن است که در بعد هویت جهانی میانگین روان‌شناسی بالاتر از جامعه‌شناسی (۰,۱۹۵ با سطح معناداری ۰,۰۲) و علوم تربیتی بالاتر از جامعه‌شناسی بوده است (۰,۲۳۲ با سطح معناداری ۰,۰۳).

به نظر می‌رسد موارد مطرح شده از نظر روان‌شناسان به جهت مقدم دانستن پذیرش فرد بر جمع مورد وفاق بیشتر قرار گرفته است و زمینه فرا روی از مرزهای ملی را داراست که از منظر جامعه‌شناسان با نگرشی محافظه‌کارانه‌تر نگریده می‌شود. از سوی دیگر حوزه مطالعات روان‌شناسی مطالعه فرد در جمع و جامعه‌شناسی جمع است، مولفه‌های مطرح در حوزه هویت جهانی بیشتر واجد پذیرش فردی است، حال آنکه مولفه‌های مطرح در هویت ملی واجد پذیرش جمعی است؛

^۱ Relative Autonomy

^۲ Marginalization

از دیگر سو هویت جهانی یک هویت غیر محسوب می‌شود و به تعبیر متخصصان بایستی فرآیند پذیرش الزامات آن به صورت فردی صورت گیرد؛ به عبارت بهتر جمع برای مطرح کردن خود بایستی مشترکات خود پیرامون میراث فرهنگی را به عنوان مرز تمایز خود از دیگری (هویت) تعبیر پست مدرنیستی) ملاک قرار دهد که مقوله جمعی و مطلوب جامعه شناسان است. حال آنکه برای پذیرش تغییر اجزا و عناصر انسانی در طول زمان، فرد بایستی خود را تغییر دهد و این مقوله فردی و مطلوب نظر روانشناسان است.

پیشنهادات

براساس یافته‌های مربوط به هویت ملی و توجه به مهم‌ترین شاخصه هویت ملی به عنوان بعد فرهنگی در شاکله‌ای پذیرفته شده به نام میراث فرهنگی ارزش‌گذاری به عنوان ارزش‌گذاری به مولفه‌های هویت ساز ملی است. از این رو به نظر می‌رسد:

۱- در بعد آموزشی فرهنگ شهروندی به واسطه اهمیت میراث فرهنگی و ضرورت انتقال آن به نسل‌های آتی محتوی کتب آموزشی پیرامون آن چنان تدوین گردد که میراث ماندگار فرهنگی علاوه بر انتقال، از ظرفیت تحول‌پذیری خویش استفاده نماید. مهم‌ترین عامل قابل توجه و تاثیرگذار در فرآیند انتقال توجه به رویکردهای فعال در آموزش‌های شهروندی است. در رویکرد فعال انتقال صرف دانسته‌های آموزگار ملاک نیست و به خلاقیت و پویایی مخاطب بیشتر توجه می‌شود.

۲- توجه صرف و تاکید بیشتر به بناها و سازه‌های تاریخی در قالب میراث فرهنگی؛ مفاهیمی ارزشی و انتزاعی در قالب ارزش‌های پذیرفته شده اجتماعی، هنجارها و سنت‌ها را به‌ورطه فراموشی می‌سپارد از این رو در تدوین کتب آموزش شهروندی ضرورتاً بایستی به مفاهیم انتزاعی نیز توجه نمود. اگرچه درک آن بواسطه غیر محسوس بودن آن مشکل می‌نماید اما به نظر، رفتارهای ناظر بر ارزش‌ها و مفاهیم انتزاعی می‌تواند ملاک عمل قرار گیرد.

۳- فرهنگ شهروندی مفهومی است که در طول زمان معنا یافته است و مسلماً در طول زمان مفهوم و مصداقی متفاوت پیدا خواهد کرد. از این رو توجه به بعد زمانی در عناصر سازه‌ای آن همچون میراث فرهنگی که ریشه در بعد زمان دارد توجهی خاص می‌طلبد. از این رو توجه صرف به یک بعد آموزشی با رویکردی خاص نمی‌تواند پاسخ‌گوی قابلیت و کارکردهای فرهنگ باشد

و به نظر می‌رسد رویکرد ادغامی با بهره‌گیری از نقاط مثبت هر رویکرد پاسخ مناسبی برای این مهم باشد.

براساس یافته‌های مربوط به هویت جهانی به نظر می‌رسد عناصر این مجموعه از هویت شهروندی به‌عنوان هویت فراشهروندی در آینده اگرچه از اقبال زیادی برخوردار است اما بعد از حیطه هویت ملی اهمیت می‌یابد. به نظر می‌رسد مولفه‌های مطرح شده در این بعد چون زمینه مشارکت، آگاهی بخشی و اطلاع از مناسبات جهانی همه در راستای آگاهی از نقش شهروند به‌عنوان مهم‌ترین مولفه تأمین گردد. در راستای آگاهی بخشی از نقش شهروند جهانی به نظر می‌رسد:

۱- در بعد آموزشی فرهنگ شهروندی در راستای فرهنگ جهان‌وندی مبتنی بر چند فرهنگ‌گرایی توأم با احترام به ارزش‌های مشترک انسانی لازم است تأکید بیشتری صورت گیرد. دانش‌آموزان باید بیاموزند جهانی که بسیار فراتر و وسیع‌تر از محله، منطقه و کشورشان است متشکل از مردمی است که علاوه بر اینکه دیگران را متفاوت می‌بینند خود متفاوت‌اند از این رو تأکید بر ادغام و اختلاط فرهنگی در محتوی کتب آموزش فرهنگ شهروندی می‌تواند زمینه تفکر قالبی در دانش‌آموزان را کاهش دهد و آنها این تفاوت‌ها را صرفاً از دید تفاوت در فرهنگ‌ها و عادات ببینند نه تفاوت‌های ذاتی که منجر به تشکیل نگرش‌های نژادپرستانه و قوم‌محورانه در عرصه جهانی شده و نتیجتاً موضع فرسایش و مقاومت در برابر جهانی شدن را افزایش دهد.

۲- آگاهی از نقش شهروند جهانی نه تنها تعلق و دلبستگی به سرزمین مادری را کاهش نمی‌دهد بلکه باعث حذف مرزهای سیاسی و قراردادی میان انسان‌ها و تبدیل به یک کل واحد می‌گردد. از سوی دیگر باعث افزایش تعلق به جهان به‌عنوان زیستگاه مشترک انسانی می‌گردد. از این رو در بعد سیاست‌گذاری کلان‌بایستی به دقت به این امر توجه کرد که مفهوم جهانی شدن را در قالب تئوری توطئه و به مضمون جهانی کردن تئوریزه نکرد و گفتمان‌گذار سنت به مدرنیته را در قالب فرصتی برای رسیدن به مبانی مشترک انسانی تعبیر نمود.

۳- آگاهی از نقش شهروند جهانی علاوه بر افزایش تعلق جهانی و درک تفاوت‌های میان فرهنگی فرصتی را فراهم می‌آورد تا دانش‌آموزان با ابزارهای ارتباط جمعی که در قالب مهارتی مورد نیاز بیش از پیش آشنا گردند چرا که یکی از اصول اولیه آگاهی از نقش شهروند جهانی درک انتظارات و نیازهای جهانی است و ضرورتاً این مهم با ارتباطات تسهیل می‌گردد. از این رو

در بعد آموزشی فرهنگ شهروندی ضرورتاً باید به موضوع ارتباطات فرامرزی و الکترونیکی تاکید گردد.

۴- به نظر می‌رسد توجه به مدیریت تفاوت‌های فرهنگی در بعد آموزش‌های فرهنگ شهروندی یکی از پیش‌نیازهای درک نقش شهروند جهانی است چرا که مبانی و مفروضات اساسی هر فرهنگی تفاوت‌هایی را در سبک زندگی و به تبع آن در انتظارات و نقش‌های شهروندی پدید می‌آورد. از این رو به نظر می‌رسد تاکید بر اشتراکات و ارزش‌های مادر می‌تواند تا حد قابل توجهی تفاوت‌های اساسی در مفروضات بنیادین را کاهش دهد. تامین این مهم با بازنگری محتوی آموزش‌های شهروندی در جهان و تدوین محتوی مشترک بر مبنای ارزش‌های بنیادین مشترک تا حدی دور از ذهن نیست.

منابع

- آشتیانی م، فتحی ک، یمنی م. (۱۳۸۵). لحاظ کردن ارزش‌های شهروندی در برنامه درسی برای تدریس در دوره دبستان. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. سال پنجم، ۱۷: صص ۶۷-۹۲.
- ابوالحسنی، س. ر. (۱۳۸۶). مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی. فصلنامه سیاست. دانشکده حقوق و سیاست، دانشگاه تهران، ۱۲: صص ۱-۲۲.
- افتخارزاده، ف. ۱۳۸۳. ارائه مدل جهت تربیت شهروند حرفه‌ای در نظام آموزش عالی در هزاره سوم. رساله دکتری مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- بشیریه، ح. ۱۳۷۹. نظریه‌های فرهنگ در قرن بیستم. چاپ اول، تهران: انتشارات طلوع آزادی.
- بنیانیان ح. ۱۳۸۶. فرهنگ توسعه: خط‌مشی‌گذاری برای تقویت فرهنگ توسعه در ایران. تهران: امیرکبیر.
- تارودی زاده، د. ۱۳۸۸. تبیین عوامل اثرگذار در هویت ملی دانشجویان بررسی موردی دانشجویان دانشگاه پیام نور اردبیل، ماهنامه مهندسی فرهنگی شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۲۷ و ۲۸: صص ۳۶-۴۸.
- رضا عاملی، س. ۱۳۸۰. تعامل جهانی شدن، شهروندی و دین. فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۸: صص ۱۶۷-۲۰۰.
- رنجبر، م و ستوده، ه. ۱۳۸۳. مردم‌شناسی با تکیه بر فرهنگ مردم ایران، چاپ دوم، تهران: انتشارات ندای شرفی، م. ر. ۱۳۸۶. جوان و بحران هویت. تهران: انتشارات سروش.
- شیخی، م. ت. ۱۳۸۷. جامعه‌شناسی شهروندی و آسیب‌شناسی شهری. چاپ اول: تهران انتشارات حریر.

- صافی ا، ۱۳۷۱، آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه
- صالحی امیری، س ر، عظیمی دولت آبادی ا.ع. ۱۳۸۷. مبانی سیاست‌گذاری و برنامه ریزی فرهنگی. چاپ اول، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، انتشارات شادان.
- صالحی امیری، س ر. ۱۳۸۸. انسجام ملی و تنوع فرهنگی. تهران: انتشارات مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- صنیع اجلال م. ۱۳۸۴. درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی. موسسه مطالعات ملی، چاپ اول، انتشارات: تمدن ایرانی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی سال هفتم، ۲۶: ۳۵-۵۸. تهران
- فاطمی نیا س. ۱۳۸۶. فرهنگ شهروندی محصول و محمل حاکمیت خوب، سازمان کارا و شهروند فعال.
- فتحی واجارگاه، ک، چوکده، س. ۱۳۸۵. شناسایی آسیب‌های تربیت شهروندی در برنامه درسی پنهان نظام آموزش متوسطه نظری از دیدگاه معلمان زن شهر تهران و ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت آن. فصلنامه نوآوریهای آموزشی، سال پنجم، ۱۷: صص ۹۳-۱۳۲.
- قاندی ی. ۱۳۸۵. تربیت شهروند آینده. فصلنامه نوآوریهای آموزشی، سال پنجم، شماره ۱۷: صص ۱۸۳-۲۱۰.
- قلتاش عباس. ۱۳۸۸. نقد و بررسی رویکردهای تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران و ارائه طرح برنامه درسی تربیت شهروند. رساله دکتری برنامه ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
- کفاشی م و کاوسی، ا. ۱۳۸۷. تأثیر مدیریت امکانات شهری بر فرهنگ شهروندی. پژوهشنامه، مرکز مطالعات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۳۸-۵۸.
- کاستلز ا، دیویدسون آ. ۱۳۸۲. مهاجرت و شهروندی. (ترجمه ف، تقی لو) چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کچوئیان، ح. ۱۳۸۳. پژوهش هویت ایرانی و مولفه‌های آن، گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ دبیرخانه شورای اجتماعی ص ۱۱۵
- لطف آبادی ح. ۱۳۸۵. آموزش شهروندی ملی وجهانی همراه با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش آموزان. فصلنامه نوآوریهای آموزشی، سال پنجم، ۱۷: ۱۲-۴۴.
- مدانلو، ی. ۱۳۸۷. تعیین مولفه‌های آموزش شهروندی محتوای کتب راهنمایی جهت ارایه یک چارچوب نظری، رساله دکتری مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.

میلنرآ، براویت ج. ۱۳۸۵. درآمدی بر نظریه فرهنگی معاصر. ترجمه ج محمدی. چاپ اول، تهران: انتشارات ققنوس.

نامدار طالبشانی م. ۱۳۸۱. غرب گرایی و استحاله هویت ملی ایران. مجموعه مقالات مولفه های هویت ملی در ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۵۰-۱۸۶
هرناندز ک، مایر ر. ۱۳۸۷. یادگیری برای هزاره نوین چالش های یادگیری در قرن ۲۱. مرکز مطالعات استراتژیک وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.

Anderson E, Hoeberrigs R, Mackinnon L , Thwaites T. 2004. **Culturally inclusive arts education in Aotearoa. New Zealand, School for Visual and Creative Arts in Education.** The University of Auckland New Zealand, 1-3.

Chiodo J.J. Lisa, A M. 2005. What do students have to say about citizenship? An analysis of the concept of citizenship among secondary education student. **Journal of social studies research.**

Curtin D. 2002. **Ecological citizenship. Handbook of citizenship studies,** Sage Publications

Grossman D. 2000. The global and the local in partnership: Innovative approaches to citizenship education. **paper presented at the sixth Unesco- Aced, international conference on education,** Bangkok, Thailand.

Heath A F, Tilley J R. 2005. British national identity and attitudes towards immigration. university of Oxford , **International journal on multicultural societies (IJMS), 7/ 2:119-132.**

Isin EF, Turner B S. 2002. **Citizenship Studies: An introduction.** handbook of citizenship studies, Sage publications, 1-11.

Janoski. T, Gran B. 2002. **Political citizenship: foundations of rights, handbook of citizenship studies,** Sage publications, New Delhi , 13-53.

Linklater A. 2002. **Cosmopolitan citizenship handbook of citizenship studies,** Sage publications & New Delhi ; 317-333.

Medarno J. 2005. Nation, citizenship and immigration in contemporary Spain. University of barcelonans, **International journal on multicultural societies (IJMS), 7/ 2, 133-156.**

Pangle L S, Pangle I L. 2002. **What the American founder have to teach us about schooling for democratic citizenship.** University press of Kansas.

Roche M . 2002. **Social citizenship: Grounds of social change handbook of citizenship studies,** Sage publications, New Delhi, 69-86.

- Selwyn N. 2002. **Literature review in citizenship, technology and learning** . report 3: NESTA futurelab science. cardiff: NESTA future, available from www.futurelab.org.uk/resources/.../Citizenship_Review_update.pdf
- Stevenson N. 2003. **Cosmopolitan questions**. Open university press McGraw-hill education.
- Unesco.2010a. **Citizenship education for the 21st century**. Available from http://www.unesco.org/education/tlsf/TLSF/theme_b/mod07/mod07/task03/appendixhtm [Accessed 2010-01-27 4:42 pm].
- Unesco.2010b. **Teaching and learning for a sustainable future, curriculum themes**, Culture & religion for a sustainable future. available from: http://www.unesco.org/education/tlsf/TLSF/pdf/pdf_list.htm [Accessed 2010-03- 17 10:35 am].
- Unesco.2010c. **Intangible heritage**. Available from http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=34325&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, [Accessed 2010-01-27 4:42 pm].
- Woodiwiss A. 2002. **Economic citizenship: Variations and the threat of globalization, foundations of rights, handbook of citizenship studies**, Sage publications, and New Delhi ,53-69